

Balaton – nosztalgia és geopolitikai összefüggések

Zajác D. Zoltán Véres Balaton trilógiájáról

Absztrakt. A Balaton kiemelt szerepet játszik a magyar kollektív emlékezetben, emlékezet-helyként is tekinthetünk rá. A kulturális alkotások a Balaton köré épült reprezentációkra támaszkodnak, ezeket variálják, alakítják, rögzítik. Ebben a kontextusban is vizsgálhatjuk Zajác D. Zoltán *Véres Balaton* trilógiáját, amelyet a kiadó hangsúlyozottan „retro krimi”-ként marketingelt. Az alábbiakban egyfelől arra vagyunk kíváncsiak, hogy a regények milyen geopolitikai összefüggésekbe ágyazzák az elmesélt történetet, majd pedig a poétikai sajátosságok elemzése után arra keressük a választ, hogy – egy másik szinten, az irodalmi kommunikáció szintjén – milyen feszültség keletkezik a szövegek és a (kiadói) paratextusok között.

Magyarországon – egyelőre – nincs komoly hagyománya az ún. regionális krimiknek, ellentétben például Németországgal vagy Franciaországgal. Azonban ennek ellentmond a Balaton hangsúlyos szerepe a bűnügyi regényekben. A teljesség igénye nélkül: Kristóf Attila Dér Ádám kriminálpszichológusnak szentelt regényei közül néhány itt játszódik, s e rendszerváltozás előtti korszak másik példáját Magyar K. László *Halott van az ágyamban* című regénye szolgáltatja. A veszprémi újságíró, Kellei György regényeinek jelentős része szintén a Balaton körüli településeken játszódik, a közelmúltból pedig Szlavicsek Judit, illetve Zajác D. Zoltán regényeit említhetjük. A kortárs magyar krimi egyik legnagyobb hatású szerzője, Kondor Vilmos részben szintén ebbe a régióba helyezte az *Örvényben* című regényének történéseit. A Balatonhoz kötődő bűnügyi regények egy már régóta létező reprezentációrendszer elemeiből merítenek, ezeket örökítik tovább.

Ezzel összefüggésben a Balatonra emlékezhelyként is tekintünk. A Debreceni Egyetem kutatási projektje nyomán megszületett Emlékezhely-portálon¹ ugyan a Balaton nem szerepel az emlékezhelyek listáján, azonban egy vitaindítóként elkészült, interneten is elérhető ppt² (többek között Kolozsvárral, Budapesttel, Hortobággal és Tokajjal) a „magyar tengert” is említi a tájak mint emlékezhelyek között. Máta Mónika *A Balaton emlékezhely* című cikkében egy folyamatban lévő

1 S. VARGA Pál, DEBRECZENI Attila, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós (szerk.), *Magyar Emlékezhelyek*, <https://deba.unideb.hu/deba/emlekezhely/index.php>.

2 *Magyar emlékezhelyek. Vitaindító, 2021 szeptember 10.*, https://deba.unideb.hu/workshop/prezentaciok/tortenelem_es_emlekezet_2.ppt, (utolsó letöltés: 2023. január 15.).

kutatás legfontosabb elemeit ismerteti: figyelmet kell fordítani a Balatonnál játszódó filmekre; a tóhoz kapcsolódó sajtóforrásokra (kulturális, gazdasági, turisztikai, politikai referenciákra); a Balatonra mint a hidegháborús Kelet-Nyugat párbeszéd kiemelt területére; a tó körüli települések társadalomtörténetére és ennek egyik kiemelt területeként a turizmusra.³ Több olyan írás is született a közelmúltban, amely az emlékezhelyként működő Balaton egyes aspektusait vizsgálja. A fürdőélet is része a Balaton-imagináriusnak: Katona Csaba Deák Ferenc *Balaton-Füredi Napló* című írása segítségével térképezi fel mindezt⁴; Hermann Veronika a Balaton retorikai és szimbolikus használatát vizsgálja három Kádár-kori nemzedéki film esetében⁵; Trädler Henriettát az érdekli, hogy az enyhülés időszakában hogyan lesz a Balaton a hidegháborús megbékélés színhelye⁶, miközben egyúttal – egy másik írás tanúsága szerint – az állambiztonsági megfigyelés terepe is.⁷

A Balaton-reprezentációk és a krimi műfajának összekapcsolására talán Bujtor István Ötvös Csöpi-filmjei szolgáltatják a legjobb példát: a vígjáték, a krimi és az akciófilm műfaji sémáinak vegyítésével a filmek a sötét oldal mellett/helyett a fényesebb oldalra fókuszálnak: nyár, turizmus, pihenés, helyiek vs. idegenek – a halált, a veszélyt részben a gyerekszereplők hangsúlyos jelenlétével tompítva, ellensúlyozva.⁸

Ebben a kontextusban is vizsgálható Zajác D. Zoltán fentebb említett trilógiája, amelyet a kiadó hangsúlyozottan „retro krimi”-ként marketingelt. Az alábbiakban egyfelől arra vagyunk kíváncsiak, hogy a regények milyen geopolitikai összefüggésekbe ágyazzák az elmesélt történetet, majd pedig a poétikai sajátosságok elemzése után arra keressük a választ, hogy milyen feszültség keletkezik a szövegek és a (kiadói) paratextusok között.

Geopolitikai összefüggések

Zajác D. Zoltán regényeinek⁹ cselekménye 1979 júliusa és 1982 februárja között játszódik. Mivel hasonló elemek ismétlődnek bennük, a tethelyek leírásai különféle

3 MÁTAI MÓNika, *A Balaton emlékezhely*, Médiakutató 2020/3., 5–10.

4 KATONA Csaba, *Haza, szabadság, hullám, szerelem és Deák Ferenc: a Balaton-Füredi Napló (1861-1863)*, Médiakutató 2020/3., 11–21.

5 HERMANN Veronika, *Ez történt Lellén. A Balaton retorikai alakzatai a Kádár-rendszer nemzedéki filmjeiben*, Médiakutató 2020/3., 49–58.

6 TRÄDLER Henrietta, *Bikini és bisztró a vasfüggöny mögött*, Médiakutató 2020/3., 59–69.

7 NAGY RÓBERT: *Egy ügynök élete és lázadása a Balatonnál: a „Varga-akta”*, Médiakutató 2020/3., 71–84.

8 Ebben az összefüggésben az sem mellékes, hogy Bujtor „1985-ben Az elvárászolt dollár forgatására céget alapított, »összekalapozta« a szükséges pénzt, így Magyarországon évtizedek után ez volt az első, nem állami finanszírozásból készített film.” MTI, *Bujtor István ma lenne 80 éves*, Kultúra.hu, 2022. 05. 05., <https://kultura.hu/bujtor-istvan-80/>, (utolsó letöltés: 2023. január 15.).

9 ZAJÁC D. Zoltán, *Véres Balaton*, Budapest: General Press, 2021; *Haragos Balaton*, Budapest: General Press, 2022; *Dermesztő Balaton*, Budapest: General Press: 2022. A továbbiakban a hivatkozások ezekre a kiadásokra vonatkoznak, idézetek esetében – mivel ebook kiadásokat használtam – a fejezetek számát adom meg.

értelmezési irányokat jelölhetnek ki. Az első regény esetében egy semleges, mindentudó narrátori pozícióból történik a tóba ültetett, kivájt szemű lány holttestének leírása. A második regényben egy Budapest melletti erdőben fedez fel két holttestet egy idős úr kutyája, és mint később kiderül, Balatonnál nyaraló NDK-beli lányok az áldozatok. A harmadik regényben pedig a Balaton jege alatt halászók egy fiatal észts nő holttestére bukkannak. Az egyik vizsgálati szempont – magától értetődően – a regényekben színre vitt és a kiadó által hangsúlyosan kezelt táj, a Balaton és így megjelenítésének mikéntje, a *couleur locale* elemeinek számbavétele lehet. Másodsorban, a három regényben az áldozatok döntő részben nők – ez pedig a funkciók (elkövetők, nyomozók, áldozatok, gyanúsítottak) elemzését implikálhatja. Harmadrészt pedig a külföldi áldozatok miatt hangsúlyosan eshetnek latba a regények által színrevitt geopolitikai relációk – a továbbiakban ezekre koncentrálnunk.

A geopolitika terminus a 20. század során ideológiailag rendkívül terhelte fogalomként vált.¹⁰ Napjainkban a geopolitika a hatalmak és a területek közötti dialektikát vizsgálja, Yves Lacoste szerint az új geopolitika azoknak a kapcsolatoknak a tanulmányozásából áll, amelyek egy nemzet vagy egy társadalmi csoport által folytatott hatalmi politika és azon földrajzi keretek között léteznek, amelyek között ezt a politikát gyakorolják.¹¹ Az utóbbi években egyre gyakoribb annak a vizsgálata is, hogy a populáris kultúra termékei milyen módon reprezentálnak geopolitikai összefüggéseket¹², és ehhez kapcsolódóan a média geopolitikája abból az alapfeltevésekből indul ki, hogy a média egyszerre tekinthető a geopolitikai folyamatok aktorának és az ezen folyamatokról alkotott reprezentációk termelőjének.¹³

Ugyan csak három regényről, tehát trilógiáról beszélünk, mégis azt látjuk, hogy a regények mind a négy évszaktot színre viszik: az első regény nyári történet, az események 1979. július 14-e és augusztus 23-a között játszódnak; a második regény történései ősszel kezdődnek (1980. október 3.), de az elhúzódó nyomozás a következő év tavaszáig tart (1981. április 2.); a harmadik regény pedig a leghidegebb évszakba helyezi az eseményeket (1981. december 27. – 1982. február 11.).

Mivel az ügyek horderejénél fogva nemcsak a helyiek nyomoznak, hanem az Országos Rendőrfőkapitányság nyomozói is, a regények a topográfiát tekintve többféle variációt ajánlanak fel. Az első regény többpólusúnak tekinthető: az egyik a Balaton (Zánka, Tihany, az itt lakók és a nyaralók közötti viszonyok); a másik Budapest és környéke (Vecsés, Pilisszentlászló) – ebben az esetben az egyik áldozat, Kozák Edit életének színtereiről is szó van; a harmadik pedig Nyugat-Európa (Párizs, Brüsszel) – Adorjáni Máté magánéletének szálai kapcsolódnak ide. Ebben a regényben az események döntően a Balaton környékén játszódnak, és részben emiatt illeszkedik legtökéletesebben a kiadói paratextusok (borító, műfaj, fülszöveg...) kel-

10 Mindehhez ld. például Friedrich Ratzel vagy Karl Haushofer tevékenységét (Cédric TELLENNE, *Introduction à la géopolitique*, Paris: La Découverte, 2019, 1. fejezet).

11 Yves LACOSTE, *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, Paris: La Découverte, 2013.

12 Klaus DODDS, *Geopolitics*, Oxford: Oxford University Press, 2019, különösen a 4. fejezet: *Popular Geopolitics*, 71–97.

13 Philippe BOULANGER, *Planète médias. Géopolitique des réseaux et de l'influence*, Paris: Armand Colin, 2021.

tette várakozásokhoz, amelyek hívószavai: turizmus, gyerekkor, nyár, strand és az ezekhez kapcsolódó nosztalgia. Ehhez képest viszont a másik két regény egypólusú, és a pólust nem a Balaton jelenti. A két lány holttestét Budapest mellett találják meg, bár Balatonfürednél vész nyomuk stoppolás közben. A 75 fejezetből csak 5 játszódik a Balaton mellett, jóllehet az ügy a nyárhoz, a nyaraláshoz kapcsolódik, ezt az időszakot idézik fel a szereplők, ezt rekonstruálja a nyomozás. A harmadik regény esetében szintén Budapestre koncentrálnak a történések, bár három fejezet Moszkvában játszódik. A holttestet Balatonedericsnél találják meg, Nemesgulácsra is eljutnak a nyomozók, de ebben a regényben két balatonföldvári nyaralónak lesz (két fejezet erejéig) fontos szerepe. A regények topográfiai viszonyai tehát (részben) ellentétben állnak a regények címével (*Véres Balaton*, *Haragos Balaton*, *Dermesztő Balaton*), amelyek szinte antropomorf lényként jelenítik meg a természeti tájat. A későbbiekben erre az ellentmondásra még vissza kell térnünk.

A regények egyik hangsúlyos eleme a geopolitikai relációk felvázolása – több szinten, többféle módon. Az egyik regény színre lépteti a rendszer kulcsfiguráját: „Bogdán csak most ismerte meg a szürke kalapos férfit: Kádár János volt, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára. Még innen, távolról is látszott, hogy mennyire öreg és meggyötört.”¹⁴ A jelenet nyilvánvalóan szimbolikus: a titokban – bár fekete Mercedesszel – érkező, beteg vezető a rendszer válságát jelzi.

88 Mindhárom regény történései arra utalnak, hogy bár a vasfüggöny létezik, a határok egyre inkább átjárhatók: a trilógia a Kelet és a Nyugat¹⁵ közötti relációk modulációinak is tekinthető. Ennek egy példája lehet a következő narrátori információ: „A Jehova Tanúi illegálisan működött Magyarországon, 1979-ben azonban született egy hallgatolagos megállapodás a belügyminisztérium és az egyház között, amelyet a brooklyni központ is jóváhagyott. A mérföldkönek számító találkozóra titokban, egy fővárosi hotel egyik szobájában került sor.”¹⁶ A narrátori diskurzus egyik eleme az ilyen típusú tudásközvetítés, amely a regények eseményeit nemzetközi kontextusba helyezi. A geopolitikai összefüggések megvilágításának egyik módjaként tekinthetünk tehát az ilyen típusú, világpolitikai eseményekre történő allúziókra (a harmadik regény egy pontján például a szereplők Észak-Cyprus török megszállásáról beszélnek).

Az utazás és ezen belül a turizmus mint jelenség szintén a határok fellazulásának példája. Azon túl, hogy az utazás lehetővé teszi a szereplők szétszórását, mozgását, a fentebb azonosított tudásközvetítéshez is kapcsolódik: a második regény például pontosítja, hogy egy magyar állampolgár háromévente csak egyszer utazhatott Nyugatra. Az első regény elszórt információi azonban a mobilitást hangsúlyozzák: lengyel turisták vannak Brüsszelben és a Balatonon is, ahová rajtuk kívül a vasfüggönyön túlról (nyugatnémetek) is érkeznek. A nyomozások miatt külföldről Magyarországra vezényelt rendőröket a második és a harmadik regényben is levi-

14 *Dermesztő Balaton*, i. m., 40. fejezet.

15 Jelen esetben Keleten és Nyugaton a hidegháborús időszak alatt megszilárdult reprezentációkat és azok működését értjük. Mint majd látni foguk, a regényekben a szereplői reflexiók egyik fontos eleme az eme reprezentációkhoz való viszony.

16 *Haragos Balaton*, i. m., 5. fejezet.

szik a Balatonra, hiszen a bűntények ide kapcsolódnak, ennek ellenére a külföldiek számára a tó turisztikai látványosságként válik érdekessé. A második regényben a turizmus jelensége a fő cselekményszálhoz kapcsolódik: a két lány Karl-Marx-Stadtból titokban jön a Balatonhoz, mert félnek, hogy a szülők azt hiszik, hogy innen akarnak emigrálni – vagyis már a szabadidő eltöltésének megtervezése sem nélkülözi a geopolitikai megfontolásokat. A szülők úgy tudják, hogy a lányok Lengyelországba mennek nyaralni. A harmadik regény esetében pedig a szilveszter napján a Forum Hotelben sorra kerülő esemény illeszkedik a nemzetközi méreteket öltő turizmus körébe: „A mai egyébként különleges napnak ígérkezett, hiszen a szinte kizárólag nyugati országokból érkezett vendégek a szálloda éttermében óhajtották elbúcsúztatni az óévet. A hotel vezetése különleges produkciókkal készült az estére. A legjobb hazai illuzionisták, táncosok, táncdalénekesek alkották a műsor gerincét, sőt egy világhírű japán akrobata és egy kubai táncsoport is színpadra lépett. Az étterem séfje, Tuzson Tamás is ki akart tenni magáért: olyan egzotikus menüsört állított össze, ami a szocialista tábor országainak ízeit vonultatta fel.”¹⁷ Egy újra globalizálódó világban Nyugat és Kelet keveredése a látványosság dimenziójába illeszkedik.

A turizmus miatti helyváltoztatáson túl a regényekben vannak olyan szereplők, akik munkájuk miatt utaznak (vagy kénytelenek utazni): rendőrök, diplomaták (Adorján Máté apja brüsszeli nagykövet), stewardessek (akik éppen az állandó helyváltoztatás miatt lehetnek alkalmasak arra, hogy részt vegyenek a futárláncban), művészek. Más szereplők viszont helyhez kötöttek, a turizmusból csak indirekt módon tudnak profitálni: ilyen Kepics László, a füredi kemping karbantartója, helyi lakos, akinek a problémái nem csupán dadogásából, hanem abból is adódnak, hogy a neki tetsző lányok csak időlegesen, néhány napig vannak itt, s akinek a helyváltoztatása később csaknem tragédiához vezet. Ebből a szempontból Adorján Máté, az egyik főszereplő családi és professzionális háttere alapvetően meghatározza a regény értéktulajdonító mechanizmusait. Máté diplomata családban nő fel (hozzá kötődnek az első regény párizsi és brüsszeli fejezetei), az apja párizsi, majd brüsszeli nagykövet, és a történések kezdetén Máté egyik feladata egy megállapodás előkészítése a magyar és a belga rendőrség között. Máté személyes tapasztalata a szabadság relativitását helyezi előtérbe: „A gimnáziumi éveimet Párizsban töltöttem. Azt mondják, ez az ember életének az egyik legfogékonyabb időszaka. Ezek az évek kitágították a látókörömet. Amikor anyám halála után hazajöttünk, sokáig nem is értettem, mi történik Magyarországon. Felfoghatatlan volt, hogy nem lehet szabadon vállalkozni, hogy nincs vélemény szabadság, hogy nincsenek szabad választások.”¹⁸ A második regényben Máté hasonló típusú megnyilatkozása arról tanúskodik, hogy szét tudja választani a munkáját és egyéni meggyőződéseit: „És ne feledd, te meg én nem azért vagyunk rendőrök, hogy tüntetéseket oszlassunk vagy ellenzéki szervezkedést leplezzünk le, hanem azért, hogy megtaláljuk az elrabolt Marion Morelt, vagy letartóztassuk Kozák Edit gyilkosát.”¹⁹ Máté azért vonul háttérbe a har-

17 *Dermesztő Balaton, i. m., 9. fejezet.*

18 *Véres Balaton, i. m., 23. fejezet.*

19 *Haragos Balaton, i. m., 6. fejezet.*

madik regényben, mert egyfajta diplomata szerep vár rá is: ő lesz az Interpol magyar irodájának vezetője. Máté (és vele együtt Laura) idealizált figurák, a regény világában privilegizált helyzetben vannak, nemcsak hogy jó nyomozók, hanem éleslátók is, és nem véletlen, hogy a regény ideológiai horizontján a nyugati típusú demokrácia jelenti azt, amihez minden más rendszer mérhető.

A bűntényeknek mindhárom regényben nemzetközi dimenziója van, így a Balaton hangsúlyosan geopolitikai tényező lesz. Az első regényben a zánkai táborba nem csupán a szocialista tábor országaiból érkeznek diákok (akár Kubából vagy Vietnamból is), hanem – mivel 1979-et az ENSZ nemzetközi gyermekévvé nyilvánította – nyugati országokból is jönnek táborozók, „persze szigorúan az ottani kommunista pártok vezetőinek jóváhagyásával.”²⁰ Így utaznak gyerekek Olaszországból, Franciaországból és Spanyolországból a Balatonhoz. Mivel az egyik francia lány, Marion Morel, aki ráadásul a párt vezetőségi tagjának lánya, eltűnik, nemzetközi botrány lehetősége van a levegőben: a rendőrség hírzárlatot rendel el, a nyomozás folyamatába implikálódik a belügy- és a külügyminisztérium is. Mint láttuk, az, hogy keletnémet lányok tűnnek el (akiket először tehát Lengyelországban keresnek, így ez magyarázza, hogy a nyomozás Magyarországon csak ősszel kezdődik), nemzetközi nyomozáshoz vezet: egy keletnémet rendőr érkezik, aki csak nagyon rövid ideig van Magyarországon, mivel a német hatóságok csak arról akarnak megbizonyosodni, hogy a lányok nem disszidáltak. Ahogyan az első regényben Marion szülei, úgy itt a lányok szülei kénytelenek Magyarországra (és így a Balatonra) utazni. A harmadik regény esetében a szálak részben a múltba vezetnek. Az áldozat, Riina anyja az ötvenes években mérnökként Sztálinvárosban dolgozott. Lánya – titokban – itt fogant meg, Riina pedig később itt próbálja megtalálni magyar apját, akit nem ismer. Ebben ez esetben Irina Grigorenko őrnagy, „a moszkvai életvédelmi osztály egyik legtehetségesebb nyomozója”²¹ érkezik Budapestre. A regény hangsúlyos eleme az interkulturális helyzet színre vitele: Irina (és így a magyar olvasó számára, aki kénytelen belehelyezkedni a külföldi rendőrnő perspektívájába) Magyarország jelenti a másságot, amellyel már utazása előtt kénytelen szembesülni: „így volt ezzel a középiskolai barátnője, Galina katonatiszt nagybátyja is, aki évekig egy Debrecen nevű városban teljesített szolgálatot. Azt mondta, a boltok tele voltak áruval, a világon mindent lehetett kapni a húsféléktől a kávéig át a legfinomabb illatszerekig.”²² Ittléte alatt Magyarország egyre vonzóbb lesz számára a szabadság nagyobb foka és az egyre inkább fogyasztóivá váló társadalom előnyei miatt.

A geopolitikai relációk egyik lehetséges módja a kémkedés. A trilógiában két olyan regényt is találunk, amelyben a kémtevékenység többé vagy kevésbé hangsúlyos. Az első regény esetében csupán mellékszálról beszélhetünk: a Marion utáni nyomozás során a rendőrök egy nyugatnémet rendszámú Opel Commodore-ra figyelnek fel. A hajó büfése a futár szerepét játssza egy nemzetközi kémhálózatban

20 *Véres Balaton, i. m.*, 1. fejezet.

21 *Dermesztő Balaton.*, 25. fejezet.

22 *Uo.*, 27. fejezet.

– „[i]pari kémkedés, katonai objektumok megfigyelése”²³ –, amelyet aztán az elhárítás le is leplez. A harmadik regényben viszont ez lesz az egyik fő szál – Riina kapcsán az észti függetlenségi törekvések és az ehhez kapcsolódó futárlánc működése hangsúlyos szereppel bír. A Szovjetunió és Svédország (ahová a független észti kormány menekült) között szerveződő lánc működése leginkább a hotelben dolgozó Mártán és a könyvtáros Horváth Andoron keresztül jelenik meg. Márta nagybátyja 1956 után elhagyta az országot, majd Svédországból látogat haza 1974-ben, és egy fonyódi villában szervezi be unokahúgát, aki a családja előtt is titokban tartja e tevékenységét. A futárláncban Riina is egy láncszem, csakúgy, mint Boriszlava, a szovjet stewardess, akihez a moszkvai fejezetek kapcsolódnak (az ő vőlegénye Jurij Orlov munkatársa volt). Boriszlavát letartóztatja a KGB, és innentől kezdve Magyarországon is az elhárítás veszi át a nyomozást. A regény az elhárítás és a rendőrség közötti ellentéteket is ábrázolja, és ez lesz a regény végi suspense alapja: vajon sikerül-e megmenekülnie a futárlánc magyar tagjainak? A fentebb már érintett értéktulajdonítás fontos eleme, hogy a magyar rendőrök az észtek mellett állnak (ennek lesz köszönhető Laura beavatkozása is). Az epilógus a szereplők további sorsát is összefoglalja (először börtön vagy szibériai munkatábor, majd amnesztia, rehabilitáció).

A fentiek alapján látható, hogy a geopolitikai összefüggések (amelyeknek tehát egyik kulcseleme a „magyar tenger”) több szinten töltenek be szövegyszerző funkciót: a világépítés szintjén (aminek fontos elemét jelentik a tudásközvetítés különféle módjai, pl. a narrátori szövegekbe integrált információk szétosztása); strukturális elemként, összekapcsolódva a nyomozás folyamatával; a szereplői életutak, identitások, a szereplők csoportba rendezése szintjén; a kémregény kódjainak aktiválásával műfaji elemként, és nem utolsósorban axiológiai szinten, a szöveg értéktulajdonító mechanizmusait tekintve. A regények tehát hangsúlyossá teszik azt, hogy a szereplők térfoglalásának, térhez való viszonyának társadalmi és (geo)politikai implikációi is vannak.

Nosztalgia?

Zajác D. Zoltán regényei a magyar krimi két, hangsúlyos hagyományát folytatják, az egyik a történelmi krimi, a másik pedig a rendőrségi krimi. Egy nyomozó team munkáját követhetjük végig a regények során, a szerzői intenció pedig folyamatosan változtatja a szereplők jelentőségét (egyes szereplők egyszer előtérben, máskor háttérben vannak). A nyomozó team munkájához más, de azokhoz végül kapcsolódó szálakat illeszt: a második regényben ilyen a két, beteg férjükhöz kórházba járó asszonyok összekapcsolódó története, míg a harmadik regényben a futárlánc történet szála. A team nem csupán egy, hanem több ügyet derít fel: az első regényben három eset is van (Marion eltűnése, Kozák Edit halála és a Soós Lajos-féle gyilkosságok), a második regényben a keletnémet lányok esete felszínre hoz egy korábbi, megoldatlan ügyet, míg a harmadik regényben Riina ügyéhez kapcsolódik több szál (a család révén a múlt felderítése, a morfium kapcsán a kábítószer-terjesztés,

illetve a kémügy). A narráció menetét időnként megtöri egy-egy, elsősorban az elkövető nézőpontjára fókuszáló fejezet, amely suspense-elemként működik.

Ahogy azt már korábban is említettük, felfedezhető némi ellentmondás a (paratextusok és a szöveg alapján) rekonstruálható szerzői és a kiadói intenciók között. A regénypoétika vizsgálata ugyanis arról győz meg, hogy a szövegek nem csak a retró (és a hozzá kapcsolódó nosztalgia)²⁴ elvén működnek (bár ez a faktor sem elhanyagolható, viszont ennek elemzése egy másik tanulmány tárgya lehetne). A geopolitikai elemek hangsúlyos volta miatt inkább történelmi krimiről, semmint retró krimiről beszélhetnénk. A szerző láthatóan nem akarta ugyanazt a sémát többször reprodukálni, így változtatott azon: előtérbe vagy háttérbe helyezett szereplőket (akár főszereplőket), módosított a topográfiai szerkezeten (ami miatt fokozatosan csökkent a Balaton szerepe, és így feszültség jött létre a paratextusok által keltett elvárások – amelyek a „magyar tengert” állítják fókuszba – és a szövegvilágok között). A geopolitikai relációk mellett a társadalmi összefüggések diszkrét felvázolása ambiciózusabb programot sejtet, mint ahogyan azt a szövegek olvasása előtt a paratextusokkal (cím, borító, műfaji megjelölés, fülszöveg) való első találkozás sejtetni enged.

Mindenekelőtt a paratextusok által helyeződik egy szöveg kommunikációs dinamikába, és ebben az esetben a regények a Balatonhoz kötődő társadalmi imagináriusra apellálnak: vízpart, nyaralás, gyerekkor – mindezt nem mellesleg a Kádárkorba helyezve. „A mindvégig izgalmas, fordultatos történetben megelevenedik a Kádár-korszak Magyarországá, a hetvenes évek végének tipikus karaktereivel: párttitkárokkal, örökké elégedetlenkedő hivatalnokokkal, vadászgató, jachtot és szeretőket tartó, a nyugati életstílust majmoló nagyvállalati vezetőkkel.” – olvasható az első regény fülszövegében, amely elsősorban azt ígéri, hogy a regény szórakoztatni fog. A retró logikájának megfelelően a regénysorozat – vagy legalábbis annak marketingkommunikációs stratégiája – egyfajta transzgenerációs emlékezet működésére is apellál: a moly.hu-n található olvasói értékelésekből az derül ki, hogy olyanokat is „megcsap” a nosztalgia, akik a regények által színre vitt korban még nem is éltek. Érdemes tehát mindezen megfontolások alapján belátnunk azt, hogy nem önmagában a szöveg, hanem az azt kísérő diskurzus apellál a nosztalgiára, a trilógia regényeinek nem inherens tulajdonsága a nosztalgikuság.

A kiadói stratégiában tehát a műfaj alárendelődik a kereskedelmi szempontoknak, és ez lesz az alapja annak, ahogyan a kiadó az egyik első magyar krimiszerzőjét népszerűsíti. A regények közül az első, a nyári történet apellál leginkább a Balaton-reprezentációk konstans elemeire. Mindre elmondható, hogy könnyen olvashatók: Kondor Vilmos vagy Cserháti Éva regényeihez képest például, amelyek egyik fajsú-

24 A retró működésének megértéséhez segítséget adhat a retró és a *vintage* közti különbségtétel: „In sum, retro items are new creations with designs that recycle the past in new ways and styles that bring forgotten visions of the future into the present. Today, vintage is mainly something that was created in the past and whose qualities remain in the present despite or thanks to signs and traces of the passage of time (material deterioration or colour changes, for example) but also narratives that locate and authenticate the item as being of the past.” Katharina NIEMEYER, *A theoretical approach to vintage. From oenology to media*, European Journal of Media Studies 2015/2., 85–102, 91.

lyos eleme a múlt szociografikus rekonstrukciója, Zajácz elbeszéléseinek egyik hangsúlyos szövegszervező eljárása a leíró szekvenciák rövidsége.²⁵ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a trilógia ne lenne képes társadalmi kérdéseket problematizálni.

Így érünk vissza a geopolitikai kérdésekhez – egy másik szinten. Mint láttuk, a regények mindegyike a Kelet és a Nyugat közötti határ porózusságára reflektál. Magyarország a másság megtapasztalásán keresztül szembesül önmagával, a szereplők történeteinek keresztül a regények arra keresik a választ, hová is tartozik Magyarország. A Nyugati demokráciákhoz képest az ország szabadságdeficitben szenved, ám a szovjet rendőrnő végül kénytelen belátni, hogy itt valóban nagyobb bőség és nagyobb szabadság van, mint otthonában. A balatoni történeteken keresztül a regények nem csupán geopolitikai problémákat reprezentálnak, hanem – bizonyos értelemben – állást is foglalnak. Azzal, hogy hangsúlyosan reflektálnak a korabeli fogyasztási kultúrára, hogy a Balaton-reprezentáció életmód-ajánlatként is funkcionál, illetve hogy az első regény Tihany-reprezentációjának nem csupán a régmúlt, hanem az ország Nyugathoz kötődése szempontjából is jelentősége van, a regények a Nyugat-orientációt erősítik. Napjainkban, egy olyan geopolitikai kontextusban, amikor ismét felerősödik a hovatarozás kérdése, és amikor politikai szándékok a Keleti orientációt propagálják, a regénysorozat állásfoglalása – jóllehet hatása nyilvánvalóan korlátozott – szimptomatikus lehet.

Irodalom

- BOULANGER, Philippe, *Planète médias. Géopolitique des réseaux et de l'influence*, Paris: Armand Colin, 2021.
- DODDS, Klaus, *Geopolitics*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- HERMANN Veronika, *Ez történt Lellén. A Balaton retorikai alakzatai a Kádár-rendszer nemzedéki filmjeiben*, Médiakutató 2020/3., 49–58.
- KATONA Csaba, *Haza, szabadság, hullám, szerelem és Deák Ferenc: a Balaton-Füredi Napló (1861-1863)*, Médiakutató, 2020/3., 11–21.
- LACOSTE, Yves, *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, Paris: La Découverte, 2013.
- S. VARGA Pál, DEBRECZENI Attila, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós (szerk.), *Magyar Emlékezhelyek*, <https://deba.unideb.hu/deba/emlekezhely/index.php>.
- MÁTAI Mónika, *A Balaton emlékezhely*, Médiakutató 2020/3., 5–10.
- MTI, *Bujtor István ma lenne 80 éves*, Kultúra.hu, 2022. 05. 05., <https://kultura.hu/bujtor-istvan-80/>, (utolsó letöltés: 2023. január 15.).
- NAGY Róbert, *Egy ügynök élete és lázadása a Balatonnál: a „Varga-akta”*, Médiakutató 2020/3., 71–84.
- NIEMEYER, Katharina, *A theoretical approach to vintage. From oenology to media*, European Journal of Media Studies, 2015/2., 85–102.

25 Az összehasonlítás nem értékítéletet jelent, hanem a műfaji választásokból adódó poétikai lehetőségekre történő rámutatást: Kondor esetében a *hard-boiled*, Cserhádi esetében a társadalmi problémákra reflektáló, gyakran elkötelezett krimi, Zajácz esetében pedig mindenekelőtt a *storytelling*en alapuló krimi műfaji kódjainak dominanciáját látjuk.

TELLENNE, Cédric, *Introduction à la géopolitique*, Paris: La Découverte, 2019.

TRÁDLER Henrietta, *Bikini és bisztró a vasfüggöny mögött*, Médiakutató, 2020/3., 59–69.

ZAJÁ CZ D. Zoltán, *Véres Balaton*, Budapest: General Press, 2021.

ZAJÁ CZ D. Zoltán, *Haragos Balaton*, Budapest: General Press, 2022.

ZAJÁ CZ D. Zoltán, *Dermesztő Balaton*, Budapest: General Press, 2022.

Lake Balaton – Nostalgia and Geopolitical Connections

Abstract. Lake Balaton plays a prominent role in the Hungarian collective memory, and can be considered as a site of memory. Cultural products rely on representations constructed in relation to Balaton, varying, shaping and consolidating them. It is in this context that we can examine the books of Zoltán D. Zajác z's Bloody Balaton trilogy, which were marketed by the publisher as „retro crime novels”. In what follows, we will firstly examine the geopolitical context in which the novels set the story, and then, after analysing these poetic specificities, we will look for answers regarding the tension that arises between the stories' locations and the (publisher's) paratexts.

Keywords: lake Balaton, site of memory, popular geopolitics, literary communication, paratexts

Kálai Sándor,
Debreceni Egyetem BTK
Média- és Könyvtártudományi Intézet,
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.,
kalai.sandor@arts.unideb.hu